

Hoofdstuk 46

Theodor trouwt

‘Dag Miermann. Aardig dat je me komt helpen. Als je het goedvindt, blijf ik op mijn feestdag zitten. Een beetje gek, alles bij elkaar. Ik ben eerlijk gezegd heel bang.’

‘Ja, zo’n mooie vrouw, dat is een hele opgave.’

‘Begin jij ook al? Daarbij houd ik echt van haar, heel ouderwets en zonder reserve. En niet alleen omdat ze zo mooi is, maar ik hoop door haar weer natuurlijker te worden.’

‘Wat is er aan de hand? Terugkeer naar de natuur door juffrouw Von Lazar? Dat geloof je toch zelf niet?’

‘Jawel. Ze is pas achttien. Zo’n jeugd heeft zich nog niet van de natuur verwijderd. Waarom zijn oom Ludwig, oom Waldemar en papa zoveel meer dan ik? Je hoeft geen antwoord te geven. Omdat ze veel meer contact met de werkelijkheid hebben. Papa heeft in zijn jonge jaren nog aan alle pleziertjes van het volk meegedaan, maar de twee anderen ook. Ze gingen ’s zondags de natuur in. Ze namen belegde boterhammen mee. Ze gaan naar een gewoon restaurant en kunnen met alle mensen praten. Ik geneer me ’s zondags op een stoomboot op de Spree, in een zomers eethuisje en zeker in een kroeg. Maar ook het deel van de aardse wereld dat zich manifesteert als zogenaamd landschap en natuur wordt genoemd, spreek ik met “u” aan. Over haar zeg ik: de natuur, een vroegere kennis van me. Wat ze over mij zegt, weet ik niet, maar het is vast niks goeds. Ik schrok, toen ik Sofie op mijn receptie terugzag.’

‘Zeg niks over Sofie.’

‘Jij hebt een zwak voor haar. Maar die is toch van top tot teen onecht? Haar schoonheid is kunstmatig, haar taal kunstmatig en haar kunst artistiekerig. Mijn houding tegenover haar is precies het omgekeerde van Goethe tegenover Friederike von Sesenheim. Voor hem was het afgelopen toen ze met haar boerse manier van doen in de rococokringen terecht kwam. Sofie heeft voor mij afgedaan als ik me een voorstelling van haar maak bij een volksfeest.’

‘Zoiets zal ze wel uit de weg gaan, net als jij.’

‘Maar Annette is anders, die gaat nu elke middag in een pofbroek fietsen met James. En Klärchen is stiller, maar ook anders. En ik wil me die natuur opnieuw eigen maken.’

Miermann wilde een grap vertellen over het verkeerde experiment op het verkeerde object. Maar hij deed het niet.

‘En wat moet er van ons worden, Theo?’

‘Nou, jij hebt het toch gemaakt? Je bent feuilletonredacteur geworden en kunt onze goden loven, God, Miermann, wie had dat tien jaar geleden gedacht? Schnitzler en Zola en Gerhart Hauptmann en Monet en Liebermann. Wat vind je van *Die versunkene Glocke* van Hauptmann: *Jij zoemer-tje van goud?*’

Miermann, klein en dik met veel dik haar om zijn te brede hoofd en met een sigaret in zijn mondhoek, liep wat mistroostig op en neer. ‘Ik voel argwaan jegens die Gerhart Hauptmann. De democratische tijd brengt geen leidende intellectuelen voort. Ook Hauptmann is altijd met de massa meegegaan, maar heeft nooit vooropgelopen.’

‘Is meneer Spiegel er? Ik kom direct naar de slaapkamer. Kom mee, Miermann.’

Meneer Spiegel had al een bekken schuim voor zich en wette het mes aan zijn riem. ‘Ik heb net meneer Oppner senior geschoren en heb nu de eer u te bedienen op uw grote dag. Wilt u uw hoofd iets verder achterover houden?’

‘Hij belichaamt steeds het verlangen van het moment. Vroeger het naturalisme en nu de romantiek. Je zou hem kunnen vergelijken met een goedgeslepen briljant, die geen eigen licht uitstraalt maar de stralen die hij opvangt concentreert en fonkelend reflecteert.’

‘Ach, Miermann, wat mooi om van jou altijd commentaar te krijgen op de culturele gebeurtenissen waar ik zelf geen raad mee weet! Geef het boek eens dat daar ligt. Mooi gebonden, hè? Perkament en echt Japans papier. Ik moet je een paar verzen voorlezen:

*Velen moeten daar beneden sterven,
waar de zware riemen der schepen glijden.
Andren wonen bij het roer daarboven,
kennen vogelvlucht en sterrenlanden.*

Hoor je, Miermann, hoe dat klinkt: *kennen vogelvlucht en sterrenlanden?*
En nog een vers:

*Maar een schaduw valt er van dat leven
op de andere levens neer,
en de lichten zijn aan de zwaren
gebonden als de lucht aan de aarde.*

Zie je, Miermann, vandaag ga ik over weidevelden naar een feestmaal. Op de gaanderij zitten de musici en ik neem een mooie vrouw mee naar huis, maar er valt een schaduw van dat ene op die andere levens. Papa en oom Ludwig en mijn schoonvader en ik gaan vandaag een handtekening zetten voor grote bedragen. Misschien ook een schenking doen aan het "Ludwig-Eugeniehuys". Maar kun je je vrijkopen? Ik zou vaak door de grauwe, boomloze straten willen lopen, tussen hoge huizen en al die mensen, waar het echte leven is.'

'Ook jouw leven is echt.'

'Misschien wordt het dat na vandaag. Tot nu toe was het alleen maar de kleurige weerschijn. Klaar. Dank u, meneer Spiegel. Ik hoop dat u me nog heel lang kunt scheren.'

Miermann zat behaaglijk op een groenzijden stoeltje en keek bewonderend hoe handig Theodor briljanten in zijn overhemd deed. Theodor stond voor een mahoniehouten spiegel met lampen aan de lijst. Het was een ding uit de 18e eeuw, het eerste antieke meubelstuk dat in de familie gekocht was.

'En nu ben ik er wel klaar voor,' zei hij. 'Ach, Miermann, een jong meisje. Ik ben bang. Hier, waar alles donker en gedempt is, kun je zoiets zeggen.'

'Theodor, voor mij hoeft je je niet te generen.'

'Nou ja, je weet niet wat er gebeurt. Achttien jaar is ze! En nu mijn witte handschoenen. En mijn jas. En mijn hoge hoed.' Theodor zette zijn hoge hoed een beetje scheef en deed een stap achteruit voor de spiegel. 'Nee, het is geen *palais de danse*.' En zette hem weer recht. 'Dus, Miermann, eerst hoop ik op een heel grote toast van jou.'

Theodor stond voor het raam van het grote hotel *Unter den Linden*, met zijn hand aan de raamklink en keek naar het spiegelende asfalt, waar de equipages en huurrijtuigen af en aan reden. Het hoeftgetrappel rees naar hem op. Rond de booglampen hing witte nevel. Het huis van oom Waldemar aan de overkant was donker. Hij was nog op de bruiloft. Over een paar minuten zou hij het geliefde meisje in zijn armen hebben. Een grote tederheid beving hem, de wens om zich van nu af aan tot in eeuwigheid zo te voelen en zo lief te hebben. Niet toevallig dacht hij aan de gebedsformule *Van nu tot in alle eeuwigheid moge God je behoeden, zo goed, zo lief en zo zuiver*.

Had hij in zijn leven ooit iemand zo liefgehad? Zo devoot, zo met de wens dat het mocht duren tot hij oud was en zijn vrouw ook? Widerklee?

Dat was een heerlijk begin geweest en de deur naar het leven, ondanks alle pijn. Meer niet. En Wanda? Zijn strijd om haar was eerder voortgekomen uit de wens om de valse sociale moraal een klap in het gezicht te geven dan een liefde zoals hij die nu voor het eerst voelde. Wist hij niet wie juffrouw Von Lazar was, toen hij haar leerde kennen? Zeker, zeker speelde ook de wens mee om de familie nieuwe glans te geven en de vooruitgang van de firma te dienen. Maar was hem niet het grote geluk ten deel gevallen en dat dit samenviel met zijn grote liefde die werd beantwoord?

Ernaast ging het licht uit. Theodor in zijn kamerjas voelde zijn hart bonzen, toen hij geluidloos over het zachte tapijt naar de kamer naast de zijne ging.

‘Liefste, mag ik komen?’ vroeg hij in het donker.

‘Ja.’

Theodor pakte haar hand en streelde die. Langzaam streelde hij haar arm en durfde ten slotte haar mond te kussen, haar haren en haar hals.

Toen vroeg ze zacht: ‘Heb ik een mooie hals?’

‘Ja, mijn mooie liefste, ja.’

Hij pakte haar voet.

‘Weet je dat ik heel uitzonderlijk mooie voeten heb, met een heel hoge wreef en heel klein en slank?’

Theodor ging achteroverliggen. Hij was ontvonden. Kon hij zeggen: ‘Hou even je mond?’

Op dat moment zei ze: ‘Theo, heb je wel eens gezien dat mijn schouders wel gebeeldhouwd lijken?’

Theodor sprong op en wilde naar zijn kamer gaan. Hij wist niet wat hij moest doen. Dit een leven lang, geen mens van vlees en bloed, maar een schoonheid? Hij was met een schoonheid getrouwd! Misschien was het alleen maar de onhandigheid van de jeugd, waardoor ze zo praatte. Ze lag heel stil. Theodor kwam terug. Maar ze hield niet op. Ze wilde mooi gevonden worden en verder niks.

Theodor kon niet slapen. De ochtend schemerde. Hij had een knop verwacht die voor hem open zou gaan. Hij had een dom wezentje gevonden, dat niet van hem hield. Scheiden? Waarom? Waarvoor? Is het leven zo belangrijk? Loont het zoveel moeite, zoveel pijn? Wij komen hier, vermoeide kinderen van een vergane eeuw. We doen ons best om goede zonen van onze sterke vaders te zijn en hun fabrieken en banken en staatszaken over te nemen. Ik ben maar een onderdaan, maar ook die hoogste daar, de keizer van dit tijdperk, draait zijn snor op, heft zijn maarschalksstaf, buldert en dreigt de wereld en luistert in de stilte naar elegante, decadente graven die

lieflijke gezangen componeren. Is daar in Engeland de burgerlijke Queen ook niet opgevolgd door een bohemien? Ik wou weer gezond worden, creatief en goed en sterk. Maar wat blijkt? Dat het al onze moeite niet loont en dat we verkeerd handelen. Ik zal een masker dragen en misschien wel vele maskers dragen. *We spelen allen; wie het weet, is wijs* zei Schnitzler. Ik zal goed zijn voor het domme en kille kind Beatrice en verder representatief zijn, schilderijen kopen en een goed onderdaan van Wilhelm II zijn. En plotseling was hij zijn zenuwen niet meer de baas. Hij ging naar zijn kamer en snikte in zijn kussen als een klein kind.

Er werd op de deur geklopt. Het meisje zei dat het bad voor mevrouw klaar was.

‘Kom, liefje, opstaan. We moeten vandaag verder.’ En met oneindige tederheid streelde hij de niet-geliefde vrouw.

Toen Susanne Widerklee de trappen naar haar Berlijnse huis opging, hoorde ze pianospel. Haar dienstmeisje kwam haar tegemoet: ‘Mevrouw, er is een jongen gekomen die ik per se binnen moest laten.’

James stond op, maakte een diepe buiging en zei: ‘Ik dacht: u hebt er misschien niks tegen, als ik kom. Maar u moet het zeggen, als u het onge-manierd vindt.’

‘Nee, nee, blijf maar rustig spelen. Ik zal thee laten zetten.’

Later zong ze na lange tijd zelfs weer Schubertliederen.

‘Dat wou ik nou zo graag: u begeleiden en thee met u drinken. U bent de mooiste vrouw die ik ken.’

‘James toch, jongen!’

‘Ja echt, u mag me niet uitlachen. Ik dacht kortgeleden nog: als u tien jaar jonger was en ik tien jaar ouder, dan zou u misschien zelfs met me trouwen.’

‘Maar jongen, waarom praat je over trouwen? Je moet studeren en werken om iets te worden.’

‘Waarom moet ik dat?’

Susanne Widerklee zat voor haar spiegel. Nee, het was niet pijnlijk geweest, alleen maar heerlijk en alleen maar vrolijk, toen die mooie jongen haar ten slotte een half kinderlijke en half hartstochtelijke kus gegeven had. Hij leed niet, zoals Theodor, en dacht niet na, zoals Waldemar. Ze keek in de spiegel als in haar voorbije leven. Ze had veel geleden en gestreden en liefgehad, maar mooi en gelukkigmakend was het maar zelden geweest. Ze was nu veertien jaar de goede en bijna vijfentwintig jaar oudere graaf trouw geble-

ven en ze wilde hem, als God het liefde, tot het eind verzorgen. Vandaag was haar een groot geluk ten deel gevallen, het geluk dat betekende steeds weer opnieuw liefde te wekken, een geluk zonder kwellingen en zonder pijn.

Het was een heldere dag in de vroege lente en de struiken in Tiergarten droegen hun eerste knoppen. Ze liep langzaam de stad in en kocht, dwaas en verzaligd als in haar vroege jeugd, een nieuwe lentehoed vol bloemen en veren.

Theodor zat met Beatrice in Rome. Hij droeg een lorgnet met een gouden montuur en had een menu in zijn hand. ‘En wat wil je nu? Je kunt gebraden kip nemen. Wat vind je daarvan? Maar daar hebben we consul Weißbach met zijn vrouw. Die moeten we gedag zeggen.’

En daarna zaten meneer en mevrouw Weißbach bij hen aan tafel.

‘En hoe gaat het met de jonggetrouwden? Inspannend hè, beste Oppner? Maar mooi, hè?’ Hij bulderde van het lachen. Theodor moest ook lachen.

Mevrouw Weißbach zei: ‘Jij zegt altijd van die dingen!’

Theodor keek naar de Sint-Pieter en verder een onbekende verte in en hij verlangde naar het leven.

Hoofdstuk 47

Schoolzorgen

Het meisje kwam binnen om Annette een brief te geven: *Uw zoon Herbert gaat niet over, omdat hij het eindniveau van zijn klas niet gehaald heeft.* Wat? dacht Annette. James was een goede leerling. Erwin was uitstekend. Wat was er dan met Herbert aan de hand?

Toen Karl aan tafel kwam, gaf Annette hem de brief: ‘En, wat vind je ervan?’

‘Je moet morgen naar school gaan.’

‘Maar dan moet ik passen.’

‘Lieve Annettchen, je moet informeren wat er aan de hand is. Het is toch belachelijk dat Herbert een slechte leerling is? Herbert is helemaal niet dom. Ik ken mijn zoon toch? Die ouwe schoolfrikken! Dus ik kan je vertellen dat ik hem gewoon naar een andere school stuur.’

De directeur zei: ‘Herbert Effinger heeft het eindniveau van de klas niet gehaald en ik zou u ook niet aanraden om de jongen hier door te laten gaan. Hij komt niet verder.’

‘Hij is niet lui. Integendeel: hij werkt veel harder dan de twee anderen.’

‘Maar hij heeft te weinig aanleg voor een gymnasium.’

‘James en Erwin kunnen zo goed meekomen. Herbert heeft volgens ons niet minder aanleg.’

‘De jongen kan het niveau bij de oude talen niet aan. Hij moet toch zakenman worden?’

Annette bespeurde de lichte minachting en zei: ‘Dat is niet zeker. Kunt u niet nog een keer kijken of Herbert over kan?’

‘Ons instituut is geen drilschool. We willen vrienden van het humanisme onderwijzen. Jongens als Herbert kunt u beter naar een school zonder klassieke talen sturen.’

‘Maar voor wis- en natuurkunde interesseert hij zich helemaal niet.’

‘Dat is dan jammer.’

Wat wij allemaal mee moeten maken, dacht ze, toen ze het gebouw uit kwam. Een zoon gaat niet over. Een zoon kan niet meekomen op school. Karl denkt dat het aan de leraren ligt. Waarschijnlijk heeft hij gelijk. Maar wat moet er dan van hem worden? Opeens bleef ze midden op straat staan. Ik ga papa om raad vragen.

In het oude bankgebouw slofte de oude Liebmann rond met een kromme rug en een potlood achter zijn oor. Annette werd helemaal week. 'Ik wil mijn vader spreken,' zei ze.

'Papa!' riep ze en omhelsde hem huilend, 'God, papa, wat verschrikkelijk!'

'Wat is er dan gebeurd, mijn kind?'

'Ach, papa, ik had nooit gedacht dat we zulke zorgen zouden hebben om onze kinderen. Ik moest naar je toe.'

Meteen vroeg de oude Emmanuel: 'Heeft James iets met een vrouw?'

'Nee, Herbert...'

Emmanuel dacht aan Herbert, dat zachtmoedige, goedaardige kind: 'Wat is er dan met Herbert?'

'Hij gaat niet over,' snikte Annette. 'Wat moeten we doen? Alsjeblieft, we kunnen hem toch geen ambachtsman of arbeider laten worden? O, wat een ramp!'

'Annettchen, het ergste vind ik dat jij je zo opwindt. Ik zal Herbert in elk geval in de zaak nemen. Hij moet natuurlijk een schooldiploma hebben. Probeer het nog een jaar op het gymnasium met een huisleraar en als het dan nog niet lukt, is een drilschool het beste.'

'Jij vindt het dus niet zo verschrikkelijk?' zei ze. 'Ja, eigenlijk heb je wel gelijk, papa.'

Karl zag de dingen anders. Hij nam Herbert onder handen.

'Herbert, je moet bedenken wat je wilt worden. Straks word je nog straatveger, dan maak je ons allemaal te schande.'

'Ik wil niet meer naar school,' zei Herbert heel zacht.

'En wat wil je dan?'

'Weet ik niet.'

'Wat een onzin! Je hebt gewoon geen eerzucht. Hoe wil je je brood verdienen? Wil je soms meubelmaker worden en in een overall werken? Wil je soms putjesschepper worden of achter een draaibank staan, en dat je broers je niet groeten? O, wat een ramp! We zullen nu een huisleraar voor je zoeken, maar ik hoop dat je ons niet zult beschamen.'

'Zeg alsjeblieft niks tegen Paul,' zei Annette, toen ze alleen met Karl koffie zat te drinken. 'Al doet hij dan geen eindexamen, hij moet een diploma hebben. Dan sturen we hem naar een drilschool.'

'Zeg,' zei Karl opeens, 'misschien kunnen we hem beter meteen naar een drilschool sturen. Hoe meer ik erover nadenk, hoe beter me dat lijkt. Waarom die oude talen? Ik heb ook geen oude talen geleerd. De beste *selfmade* mensen zijn degenen die van de lagere school komen. Lichaam en geest

verpieteren op het gymnasium. Een drilschool heb ik liever: daar worden frisse, blijmoedige jongens gevormd en geen bebrilde boekenwurmen.'

Annette pakte haar koffiekopje en hief het. Het scheelde niet veel of ze had met Karl geklonken op Herberts vertrek van het gymnasium.

'Herbertchen,' zei Annette, 'we zullen je niet langer plagen: je mag van school en we sturen je ergens heen waar je alleen nog een lager diploma hoeft te halen. Is dat niet beter?'

'Ja, mama.'

'Waarom altijd alleen maar: "Ja, mama"? Zeg toch eens wat je er zelf van vindt!'

'Als jullie het zeggen, zal het wel goed zijn.'

Annette gaf hem een kus.

Hoofdstuk 48

Een uitstapje met de auto

Die morgen stond Klärchen met het meisje in de keuken om koude kip en boterhammen in te pakken. Met een eindeloze voile rond hun gezicht gewikkeld en met autobrillen op, verkleed als vogelverschrikkers, klommen Klärchen en Lotte in de open kar op hoge wielen. Auto's waren tot ongenoegen van Paul een sensatie voor de hele straat. Lotte, Marianne en Erwin waren het liefste weggekropen. Daarentegen genoten Karl en Annette ervan om hoog in een auto te zitten. Maar James glimlachte naar de meisjes. 'O, wat ben je mooi,' zei hij tegen een jong ding dat vlak bij de wagen stond. Ze lachte terug.

'Rijden we nou eindelijk? Wat moet er nog gebeuren? Slaat de motor niet aan?' zei Paul.

Daar reden ze weg met stank en lawaai.

'Ik weet niet,' zei Lotte tegen Marianne, 'wat hier zo leuk aan is. Je gezicht wordt smerig, je moet jezelf schoonboenen en de wind is niet te harden, en zien kun je ook niks, omdat je steeds bang bent dat je hoofd eraf gaat.'

Ze stopten in het zand onder dennen bij een meer. Karl straalde en vertelde over de race. De auto's van Effinger waren derde geworden. De keizer had gezegd dat hij een Effinger aan zou schaffen. Hij had bovendien de titel van verdienstelijk koopman kunnen krijgen als hij een bijdrage aan de Vlootvereniging zou betalen. Maar die kostte minstens 100.000 mark.

'En ik denk dat ze je aangeboden hebben om honorair rechter bij de handelsrechtbank te worden?'

'Ja, maar daar ben ik niet op ingegaan,' zei Paul.

'Ik begrijp jou niet, Paul. Zoiets weiger je toch niet, dat is toch belangrijk voor de firma en voor de familie?'

'Het is belangrijk om goede auto's te bouwen. Ik kan me zoiets niet permitteren. Ik heb genoeg te doen in de fabriek. Mag ik nog een boterham, Klärchen?'

'Hij komt nu steeds om half negen thuis en hij gaat om half acht weg; dan heb ik toch helemaal niks meer aan mijn leven? Altijd maar alleen zitten in Weißensee,' zei Klärchen.

Paul zat met James te praten. ‘Je doet toch in oktober eindexamen? Ik hoor dat je niet de fabriek in wilt en je wilt niet bij je opa in de bank. Ja, wat wil je dan eigenlijk?’

‘Ik wil eerst eens een semester kunstgeschiedenis studeren.’

‘Dat heeft toch helemaal geen zin? Wat kun je daarmee worden?’

‘O, van alles.’

‘Je wilt dus gewoon niet werken, de hele dag lanterfant en een nietsnut worden.’

Paul schudde treurig zijn hoofd. Hij begreep James niet, maar ook zijn broer Karl niet die zoiets maar goedvond. ‘Ja, morgen zetten we dus de raffineerinstallatie stil. Ik heb geprobeerd de machines kwijt te raken, maar we kunnen ze alleen maar als schroot verkopen. Stel je voor dat we niks anders geproduceerd hadden. Hadden we dan kunnen voorkomen dat we nu failliet gegaan waren, omdat Amerika elektrolytisch koper net zo goedkoop levert als geraffineerd koper? Absoluut niet, maar we waren wel geminacht.’

‘Maar we zijn toch niet failliet gegaan?’ zei Klärchen.

‘Dat is eigenlijk alleen maar toeval,’ zei Paul.

Ze hadden koper gesmolten en als bijproduct zilver gewonnen. Het koper was duurder verkocht dan het ongesmolten koper en het zilver hadden ze erbij gekregen. Maar het zilver was niet meer het zilver van Kragshheim. Daar was zilver zo kostbaar geweest dat de sjabbatkandelaars met gips gevuld waren. Nu maakten ze het zilver massief, want het was niets meer waard, en elektrolytisch koper was net zo goedkoop als het andere. Het was nu pure onzin om er een elektrolytische raffineerinstallatie op na te houden. Ze hadden twintig jaar lang schroeven geproduceerd. Goede, regelmatige en goedkope schroeven. Nu hief Denemarken tol op schroeven. Was dat hun schuld? Hadden ze het zichzelf te gemakkelijk gemaakt? Waren ze afgeweken van de weg van de vaderen? Waren ze lichtzinnig of lui geworden? Nee, aan de andere kant van de Oostzee had een meerderheid een wet aangenomen om tol op schroeven te heffen en nu zouden ze in Berlijn-Weißensee een fabriek sluiten en arbeiders brodeloos maken, en werknemers zouden wanhopig worden. Ze waren een speelbal. Het ging niet meer om ijver en verstand en zuinigheid. Hun vader in Kragshheim had nog iets aan zijn ijver en verstand en zuinigheid gehad.

‘Wil je nog iets eten?’ vroeg Klärchen.

Herbert lag op het dikke, groene mos. Wat ging hem dat allemaal aan? Als hij een arm kind zou zijn, hoefde hij niet te leren en kon hij bijvoor-

beeld – ja, wat deden mensen die geen Latijn leerden? Die waren bijvoorbeeld trambestuurder. Je stond voorin, lette goed op en gaf een tik tegen de bel als iemand te dicht voor de tram over wilde steken. Of je kon bijvoorbeeld postbode worden. Ik wil die Ostermann niet meer zien, die stomme Latijnse grammatica! dacht hij. Maar als ik dat zeg, vragen ze of ik in plaats daarvan wiskunde wil. En die congruenties zal ik wel nooit begrijpen. Waarom ook?

James stapte naar de dichtstbijzijnde herberg. In de zaal klonk dansmuziek. James boog voor een meisje en vroeg haar op een allerhoffelijkste manier ten dans. Hij vroeg of hij haar een kopje koffie mocht aanbieden.

‘Ja,’ zei ze.

‘Ik houd ervan als vrouwen ogen hebben die heel dicht bij elkaar staan en als ze een beetje knippen.’

‘Ik ben bijziend.’

‘Ja, daar houd ik juist zo van.’

Boven hen was een sering en de zomerse tuin stond in bloei. Hij pakte haar hand en kustte iedere vinger. Dat was echt een verrukkelijk meisje. Wat was hij verliefd toen hij haar zachtjes mee het bos in nam! Wat scheen de zon op haar haar! Wat was ze tenger! Ze lagen in het gras.

‘Ach,’ zei ze, ‘het ging zo slecht met me. Mijn vriend heeft me in de steek gelaten. Ik had vijf jaar verkering en toen maakte hij het opeens uit – met een brief – en ik kon hem niet meer spreken. Ik had het liefste zelfmoord gepleegd, maar kan dat? Een revolver verkopen ze je niet en een gas slang is toch te weerzinwekkend, en als ze je halverwege wakker maken, ben je de rest van je leven invalide en kun je gaan bedelen. Maar zo voelde ik me. Alleen nog maar sterven. En toen zei mijn vriendin: “Kom, Julchen, laten we naar buiten gaan, dat zal je goeddoen.” En zo is het gekomen.’

James streelde haar. ‘Hoe kun je treurig zijn, als iemand zo’n rotzak is? Dan kun je er beter niet meer bij stilstaan. Je bent heel knap, er zullen nog veel mensen verliefd op je worden en die zul jij zelfs in de steek laten.’

Ze stonden op. James ging terug naar zijn familie.

Het meisje ging terug naar haar vriendin. ‘Wat ben je toch mooi,’ zei de vriendin.

‘O, ik heb iets wonderlijks meegemaakt! Daar kun je lang op teren.’

‘Waar zat je nou?’ riep de familie James tegemoet.

‘We konden niet weg, want we stonden al een half uur op jou te wachten,’ zei Paul. ‘En waar is Lottchen nou weer?’ Lotte was zoals altijd iets kwijt en was gaan zoeken.

‘Ik zal gaan kijken waar ze is,’ zei Marianne.

‘Zo’n lief kind.’ Paul keek haar na.

De vlakke vloog voorbij. Armzalige dorpen, vijver in het midden, eenden in de poel. Prachtig was de steeds korter wordende weg naar de geweldige stad, droomachtige silhouetten van langzaam naderende wagens van allerlei makelij, kerktorens die met hun punten fabelachtig in de hoogte groeiden. Een zomerse zondagavond. De rit naar huis in de grote stad! Het krioelde op straat nog van de mensen. Er waren kermissen met een draaimolen en een schommel. De elektrische tram belde en er reden omnibussen met kleine paardjes en terugkerende janplezieren versierd met bloemen en vol mensen die zongen en trekharmonica speelden.

In de stille straat stapten ze uit. Karl, Annette en haar vier kinderen reden door naar het westen.

Iedereen kleepte zich uit, waste zich en maakte zich schoon. Paul ging op de sofa liggen en Klärchen ging op een stoel zitten naaien. Lotte maakte van *Roodkapje* een toneelstuk. Dit blok was de wolf en dit popje Roodkapje. Dat was het bos. Nu liep Roodkapje door het bos. ‘Dag, Roodkapje,’ zei de wolf.

‘Ik wou jullie wat voorlezen,’ zei Paul.

*Heb ik de markt en de straten ooit zo verlaten gezien?
Heel de stad lijkt geveegd en uitgestorven. Geen vijftig,
Dacht ik, zijn er achtergebleven van alle bewoners.
Wat nieuwsgierigheid doet!*

Paul las uit Goethes *Hermann en Dorothea* over de kamerjas met indiaanse bloemen, over het fijnste katoen, met fijn flanel gevoerd, over vlucht en ellende en:

*Zorgzaam kwam nu moeder met klare, heerlijke wijn
In een geslepen karaf op het blanke blaadje van tin
Met de groenige glazen, de echte bekers voor rijnwijn.*

De zon ging onder. Het werd geel en rood en schemerig in de kamer. ‘Zo, laten we nu een boterham eten,’ zei Paul.

Hoofdstuk 49

Testament

Graaf Beerenburg-Haßler vroeg belet bij Emmanuel.

‘Dag, dag, beste Oppner. Hoe gaat het ermee, hoe staat het ermee? Dat wil zeggen: hoe gaat het en hoe staat het met de verkoop van effecten? Ik ben vandaag een beetje recht op de man af, maar fulminante ruzie op het ministerie. Beste Oppner, gelukkig weet de onderdaan niet wat zich daar afspeelt.’

‘Hij vermoedt het.’

‘Die democratische krant die u daar leest is ook niet bepaald mijn stijl. Mij veel te brutaal.’

Oppner zei: ‘Duitsland is omsingeld, we hebben te veel gepraat over “glanzende wapenrusting” en “volle kracht vooruit” en het “scherpgeslepen zwaard”, tot de hele wereld zich tegen ons bewapende. Die landing in Tanger!’

‘Maar wat staat Duitsland er goed voor, als je aan Rusland denkt. De regering roept de Doema niet bijeen en die anarchistenbende! Ik zeg: dat is niet goed voor Vadertje Tsaar. Daar heerst toch een permanente revolutie? Maar om op de zaken terug te komen: iedereen heeft het erover dat je moet verkopen. Neem me niet kwalijk, beste Oppner, maar de directeur van een grote bank raadde me dat aan.’

‘Zolang de wereld bestaat, hebben de mensen in een baisse verkocht en in een hausse gekocht. Alleen mijn klanten doen dat niet.’

‘Zolang de wereld bestaat?!’

‘Zolang de wereld bestaat wordt er gehandeld, met kaurischelpen, met traan, met huiden, zijn er prijzen en een markt, en altijd als de huiden duur waren, werden er zoveel mogelijk dieren gevild en werden de huiden heel goedkoop; daarna dachten de wilden dat ze nog goedkoper zouden worden en vingen niks tot de huiden weer duur begonnen te worden. Bij de grote banken kopen ze het hemd van je lijf om provisie te verdienen, maar bij ons krijgt iemand advies om te zorgen dat hij zijn vermogen behoudt.’

‘En als de aandelen helemaal niks meer waard zijn?’

‘Excellentie, uw aandelen zijn van ons, die zijn goed. Ik verkoop uw aandelen niet, omdat ze zo slecht staan. Als u naar een dokter gaat, wilt u ook dat de dokter zegt: “U mankeert niks,” als u niks mankeert. Dokters die denken: wat een mens niet per se nodig heeft, moeten we weghalen en

die je amandelen eruit halen en je blindedarm en voor elke operatie 3.000 mark vragen, komen voor u niet in aanmerking. Precies zo gaat het bij een bankier. Er zijn nu bankiers die hebben fusies en transacties en provisie, en zij verkopen het ene aandeel voor u en zadelen u met andere op. En dat heeft allemaal geen zin. En zeker bij de grote banken, daar heb je bedienden en daar zijn marmeren trappen en zalen met loketten, en iedereen is geïnteresseerd in uw geld, maar dat u het houdt, interesseert niemand. Maar bij mij, ik zorg dat de mensen voor hun zuurverdiende groschen geen fraaibedrukt papier krijgen, maar aandelen in duurzame dingen, in mijnen en bierbrouwerijen – alleen tegen schepen heb ik iets wanneer ze niet van Ballin zijn. Die heb ik als kleine jongen nog gekend en ik heb helemaal iets tegen al die onbeproefde dingen, elektriciteit of trams of zo – en zulke dingen worden niet in een baisse verkocht.’

‘En uzelf?’

‘Ik doe geen zaken op de beurs en nog nooit één zag ik goed aflopen... Eén keer heb ik het gedaan. Dat is nu alweer dertien jaar geleden. Toen hebben we hypotheeken op onze huizen moeten nemen en het scheelde niet veel of we waren met man en muis failliet gegaan. Dat was eens en nooit weer. Kunt u zich de accumulatorenfabriek niet herinneren, excellentie?’

‘Of ik me die herinner, dat moet in 1893 geweest zijn. Dat waren gelukkige tijden. En sindsdien speculeert u niet meer?’

‘Excellentie, ik heb nooit op de beurs gehandeld.’

‘U bent vast en zeker de raarste bankier van Zijne Majesteit.’

‘Nee, beslist niet. Aan het eind van uw dagen erft uw zoon een aanzienlijk vermogen en dan komt hij bij mijn zoon Theodor en hij zegt: “Meneer Oppner, u hebt mijn vader altijd goede adviezen gegeven, ik blijf klant bij u.” Overal kom je verder met fatsoen dan met onfatsoen. Maar vooral bij de zakenman. Wie zijn medeburgers voor het geld dat ze met hard werken verdienen hebben goede waar levert, die overleeft het; wie snel geld bij elkaar wil graaien, die gaat te gronde. Als u dus uw aandelen verkopen wilt, dan niet via ons.’

Graaf Beerenburg-Haßler bleef zitten babbelen, zoals mensen van het hof kunnen babbelen over het vijftigduizendste stuk wild dat Zijne Majesteit geschoten had, over vlootschouwen en vorstin Krsz-Krsz.

We worden oud, dacht Oppner.

Toen de graaf vertrokken was, kwam Hartert, die nu bankdirecteur was, met zijn opstaande kraag, kortgeknipte haar en triomfantelijke snor. Zijn zoon was erbij. Hartert vroeg Oppner of de jongen bij hem in de leer kon

komen. ‘Ik zag net graaf Beerenburg-Haßler naar buiten komen. Deftige verschijning.’ Ja, zijn zoon was veertien jaar.

‘Ik ben een beetje verbaasd, dat u uw zoon geen eindexamen laat doen.’

‘Nee, nee,’ zei Hartert die zich voor de gek gehouden voelde, ‘een lagere opleiding is genoeg. Hij moet een degelijke bankman worden. Bij u leer je wat, kijk maar naar mij.’

‘Ja, je hebt een grote carrière gemaakt. En daarbij ben je nog heel jong.’

‘Aardig dat u dat zegt, meneer Oppner.’

‘Je zoon kan bij ons beginnen en samen met mijn kleinzoon Herbert Effinger in de leer gaan.’

‘Een zoon van mevrouw Annette, als ik zo vrij mag zijn?’

‘Zo is het.’

‘Dus ik hoop dat onze beide banken zo verbonden zullen blijven, meneer Oppner.’

‘Hoop ik ook.’

‘Maar ik moet ervandoor. Een zitting van de vlootvereniging.’

‘Wat verwacht je daarvan?’

‘Bescherming van Duitsland op de wereldmarkt.’

‘En Engeland zal zeker de kant van onze vijanden kiezen.’

‘Dat doen ze allang, die huichelaars. Engeland heeft immers in Algeras al het mogelijke gedaan om de voorstellen van Duitsland tegen te werken. Ze doen echt hun best om de toestand zo te vergiftigen, dat oorlog onvermijdelijk wordt. We moeten ons bewapenen. Tegen de overvallen van de blinde vereerders van Frankrijk in Elzas-Lotharingen hadden we ons allang heftig moeten verzetten.’

Waar heeft hij het over? dacht Oppner.

‘Zijne Majesteit heeft volkomen gelijk: de vloot ligt te water en ze wordt uitgebreid. Dan kunnen we met de hand aan het heft van het zwaard en het schild voor ons op de grond zeggen: Kome, wat wil! Dus de vijand te lijf. Als u het goedvindt, ga ik nu, meneer Oppner.’

‘Tot ziens, Hartert, en tot ziens, jongen. We hebben nog geen woord met elkaar gesproken, maar aan je goede rapporten zie ik wel dat je een goed stel hersens hebt.’

Dat was dom, wat ik daarnet gedaan heb; je bent altijd te welwillend. Het lijken me gevaarlijke mensen. Ik word oud en dan heb je minder daadkracht, dacht Oppner. Ik had hem niet als leerling aan moeten nemen.

Waldemar ging naar de Bendlerstraße. Alles was nu volgebouwd. De huizen stonden dicht bij elkaar met kleine tuintjes ertussen. Het was nog steeds

heel voornaam, het was alleen niet meer buiten de stad, maar er middenin. Waldemar liep door de ovale eetkamer met het donkere leren behang naar het terras dat in de middagzon lag. Je keek uit op hoge huizen tussen oude bomen. Emmanuel had een plaid over zijn knieën. Zijn bakkebaarden waren sneeuwwit. Zijn mooie, lange handen strekten zich uit naar Waldemar: 'Ik laat je vandaag voor een serieuze zaak komen. Ik wil mijn testament maken. Ik word binnenkort tachtig.'

'Heel goed, testamenten kun je niet vroeg genoeg maken.'

'Charmant, charmant,' zei Oppner. 'Ik moet met veel mensen rekening houden.'

'Moet je vrouw niet algemeen erfgename worden?'

'Natuurlijk, maar ik wil ook de kinderen en zo mogelijk ook de kleinkinderen laten delen. Vooral Sofie. Die schoft heeft haar vermogen er immers doorheen gejaagd. Mijn andere kinderen zijn veilig – menselijkerwijs gesproken. Toch blijft een fabriek altijd een onzekere zaak. James heeft bovendien die feodale neigingen van Theodor en, neem me niet kwalijk, van jou geërfd. Hij wil niet bij zijn vader in de zaak of bij ons en jammer genoeg is Annette, je kent haar wel, verblind genoeg om dat – in haar favoriete spraakgebruik – voornaam en elegant te vinden. Verder is hij echt een buitengewoon mooie jongen en je kunt niet boos op hem zijn, al heb ik het idee dat hij een beetje teveel op avontuurtjes uit is.'

'Die hebben een man nog nooit geschaad.'

'Ik zou voor ieder van de kinderen een vermogen in Pruisische staatsleningen van vijftigduizend mark willen vastleggen. Bovendien hebben ze een spaarbankboekje en een levensverzekering.'

Emmanuel keek naar de ondergaande zon. 'Ik kan terugkijken op een mooi leven. Er zijn ook bittere dingen gebeurd en sinds dat ongelukkige kind van Theodor er is – het zit nu in een inrichting – is er veel vergald.'

'Lijdt Theodor er erg onder?'

'Hij wordt in elk geval veel oppervlakkiger, heb ik het idee.'

'Ja. Hij vertelt mij dat hij naar de Kaukasus wil om met adelaars te jagen. Hij wil buiten zichzelf leven, omdat zijn werkelijke leven hem niet bevalt. En Beatrice is hem gewoon te dom. En hoe gaat het met Sofie?'

'Het gaat blijkbaar heel goed met haar, al had ik het liefste gezien dat ze trouwde. Ze ontwerpt dingen met veel waterlelies en verstrengelde lijnen, niks voor mij, maar ze verdient er zelfs aan. Ze is naar Selma in Franzensbad afgereisd.'

'Hoe lang gaat jouw Selma nu al naar Franzensbad?'

'We zijn in 1865 getrouwd. Dus tegen de veertig jaar.'

‘Ik moet nu weg. Ik moet vanavond namelijk nog alle ordes en eretekens opspelden.’

‘Hoezo?’

‘Ik ben bij Zijne Majesteit ontboden. Tja, ten eerste willen ze me zover krijgen dat ik niet alleen delen, maar mijn hele verzameling aan het museum afsta. Daar krijg ik waarschijnlijk een hoge onderscheiding voor. Ik heb namelijk al een keer tegen Riefeling gezegd dat ik me niet met pluimen laat afschepen, voor minder dan de vogels doe ik het niet. Daar schrok hij nogal van. Bovendien moet ik op die avonden iets voor de vloot ondertekenen.’

‘En dat doet je niks? Ik moet je eerlijk zeggen: ik weet niet of het mij iets zou doen, als ik te gast was aan het hof.’

‘Het laat mij volkomen onverschillig. Je weet waarvoor het is en je bent uit je humeur. Als ze me nu zouden uitnodigen voor commentaar op het handelswetboek... Maar ik word uitgenodigd omdat ze mijn verzameling willen hebben. En een por in mijn zij en de vriendelijke of eerder welwillende aanspreekvorm “Hallo daar wettenmaker!” vind ik niet zo verschrikkelijk belangrijk. Ik moet je trouwens, dat kan nog net voor ik ga, een schitterende uitspraak van hem vertellen. Hij heeft kortgeleden toch die twee nieuwe rechtbanken van Schmalz bezichtigd? Heb je die al gezien? Moet je eens naartoe gaan. Dat is de moderne kunst waar je dochter Sofie aan doet. Iemand zei er zonder ironie over: “De stijlen worden vrolijk vermengd.” Er zijn rococohekken en romaanse mozaïeken en gotische ramen en Jugendstilbanken, en in de trappenhuisen kun je carnavalsfeesten geven, al zijn de trappen griezeliger dan een rotsspleet in de Dolomieten. Dus de keizer ziet dat en hij zegt: “Daar moeten de misdadigers zeker vanaf gegooid worden?” En zo’n hoveling antwoordt heel serieus: “Nee, het is een burgerlijke rechtbank.” Leuk hè?’

‘Ja, zeer, dus veel plezier.’

‘Ja, ja, interessant is het altijd wel.’ En het concept voor je testament krijg je morgen.’

Anna met de rode wangen en de witte armen kwam naar buiten: ‘Komt u binnen, meneer Oppner, het wordt nog steeds koud ’s avonds.’

In de eetkamer onder de kroonluchter met de kunstdruiven was de tafel gedekt voor de broodmaaltijd. Emmanuel at met zorg en met veel plezier en hield het glas met wijn bij de gaskroonluchter om van de kleur te genieten. Een geur van kruiden en iets goudgroens, heel fris en licht zuurs steeg op uit de wijn: ‘Anna, je weet het, de heren komen vandaag. Zet maar een fles van deze wijn koud.’

Ze kwamen, de oude heren, Billinger, de knappe raadsheer, en dokter Friedhof: het oude Griekse kringetje. Oppner stelde voor om Horatius te lezen, de ode aan de gelijkmoedigheid bij geluk en ongeluk: ‘Vandaag is het een ernstige dag. Eerst heb ik graaf Beerenburg-Haßler mijn mondelinge testament overgelegd en daarna heb ik vanmiddag mijn schriftelijke testament met mijn rechtsgeleerde zwager besproken. Weet je, ik zou volgende zondag graag eens voor Attinghausen uit *Wilhelm Tell* willen spelen, mijn familie bij elkaar roepen en iedereen de eed op het heilige banier van zakenmanseer willen afnemen. In heel mijn familie is er nog maar één zakenman en dat is Paul Effinger. De jonge generatie houdt zich alleen bezig met cultuur en amusement. Die zijn heel moe. En wat er van de generatie daarna wordt, kunnen we nog niet beoordelen.’

‘Ja,’ zei Friedhof, die zijn stokpaardje begon te berijden, ‘het specialistentom! Je ziet het overal, maar het duidelijkste bij de artsen. Er zijn nu zenuwspecialisten en keelspecialisten en nierspecialisten, en uiteindelijk vergeten ze de mens.’

‘Die mens,’ zei Emmanuel, ‘raakt toch al in onbruik? Sinds ze de natuur onderzoeken zien ze de mens niet meer.’

‘Als je oud bent,’ zei Friedhof, ‘heb je toch al het gevoel dat je het laatste van iets bent.’

Hoofdstuk 50

Sofie op het carnaval

Sofie liep op de trap van het Deutsche Theater in München, een schitterend, slank visselijf met blauwzwarte metaalplaatjes en rond haar benen oneindig veel blauwe, zwarte en witte ruches en een wippende hoed met struisvogelveren op haar hoofd.

‘Mooi masker,’ zei een dikke Romein en probeerde haar tegen zich aan te drukken. Sofie trok een lange neus naar hem. Direct daarna stuitte ze op een mollige pierrot. Het was bedompt, warm, rokerig en nevelig en de mannen hadden vrouwen op schoot. De pierrot kuste Sofie’s hand en daarna haar arm tot aan haar schouder: ‘Je bent lief. Mooie huid.’ De man had zijn arm rond Sofies heupen geslagen en ging met zijn hand naar boven.

‘Niet doen,’ zei Sofie.

De man kuste haar in haar hals. ‘Hé, geef me een kus.’

‘Ik heb nog nooit een man gekust.’

‘Haha!’ lachte hij en kuste haar. Hij trok haar op schoot en betastte haar.

‘O nee,’ zei Sofie en wilde opstaan.

‘Blijf hier,’ zei de man en hield haar vast. ‘We gaan naar huis. Je hoeft niet bang te zijn, ik woon alleen. Je kunt je masker ophouden, als je wilt.’

Ze probeerde op te staan. Hij pakte haar beet. Met een ruk maakte ze zich los. De man zag dat ze echt niet wilde. ‘Wat denk je wel? Je eerst laten kussen en dan ervandoor? Nee, liefje, zo zijn we niet getrouwd.’

Ze keek hem volkomen nuchter aan en zei in het Hoogduits: ‘Laat u me alstublieft direct los!’

‘O, dom gansje,’ zei de man en liet haar staan.

Er kwam een lange rij de trap op. ‘Nimfje, nimfje!’ riep er een naar een meisje dat waterlelies in haar haar had en een elegante man met een chrysaant op zijn revers werd Oscar Wilde genoemd. ‘Sofie, kom mee, we houden nog een nafeest in het atelier van Hilde!’

‘Nee, ik kan niet.’

‘Madonna,’ zei er een spottend.

‘Georg, blijf hier,’ zei ze zacht.

Georg maakte zich los uit de rij.

‘Ik zou je dankbaar zijn, als we konden gaan zitten.’

Georg was schilder, even oud als Sofie, misschien iets jonger, en een goeduitziende man. ‘Waarom wil je niet mee naar mijn huis? Ik hoef toch niet te zeggen wat je voor mij betekent?’

‘Dat kan ik niet. Begrijp dat dan.’

‘Ik hoef toch niet van die versleten clichés te gebruiken...’

‘O, doe maar.’

‘Nou ja, je weet dat ik van je houd, veel van je houd. Waarom wil je niet? Of als je zo burgerlijk bent, misschien ben je dat, waarom wil je dan niet met me trouwen?’

Sofie leunde achterover en deed haar ogen dicht. Onzin, dacht ze, ik ga niet met een schilder uit München trouwen of zelfs zijn liefje worden. Onvoorstelbaar voor de Bendlerstraße en ze sloeg haar handen voor haar gezicht van schaamte.

‘Ik kan het maar niet begrijpen,’ zei de man naast haar. ‘Hou je van een ander?’

‘Nee. Ik houd van niemand.’

‘Maar je bent ervoor gemaakt. Je hebt een prachtig figuur. O, kon ik je maar schilderen, meisje, waarom niet? Wat is er toch met je?’

‘Ik ben heel jong getrouwd om mijn vader een plezier te doen, en ik heb een fantastische vader. Toen ik vijftien was heeft een jongen uit onze kring me in verlegenheid gebracht en ik had hem... nee, ik wil het er niet over hebben...’

‘Dus hij heeft je verleid?’

‘Nee, ik had hem een liefdesbrief geschreven en toen was mijn positie bij de goeude families onmogelijk geworden. Ik kwam in een pensioonaat en toen ik terugkwam, trouwde ik meteen. Ik was zeventien. En hij was luitenant en heel elegant en een industrieel. Papa wilde het graag en ik had de familie veel aangedaan, dus ik wou het weer goed maken. En toen was het verschrikkelijk. En op het laatst kreeg ik een doodgeboren kind en hij had al mijn geld erdoorheen gejaagd.’

Zijn hoofd lag in haar schoot. ‘Ik houd van je. Vergeet alles. Ik wil met je op reis, ik kan niet meer zonder je.’

Sofie pakte zachtjes zijn hand. ‘Laat me alsjeblieft.’

De eerlijke, eenvoudige man kwam overeind: ‘Toch houd ik van je.’

Op de tafel naast hen danste een vrouw. Iemand kuste aan één stuk door een ander in haar nek. De lucht was om te snijden.

Er kwamen vrienden aan tafel zitten. De vrouw van de hoge ambtenaar had een gewaagde jurk aan, haar haar hing voor haar gezicht, ze maakte uitdagende bewegingen en gebruikte schuttingwoorden. De handelaar in

buitenlandse valuta kwam als Mefisto en Fitzner, een verffabrikant, als watergeest en Georg was een zwarte pierrot met een witte kraag. Ze liepen als een magnifieke vloedgolf over de trappen en door de kleine loges naar het danslokaal dat alleen al door de ruimte puur magisch was. Alles was behangen met gekleurde stroken papier en de vloer lag vol confetti. Er waren elegante mensen in rokkostuums en met glitters en tussen de tafels hing een sfeer van geluk en saamhorigheid. Het orkestje speelde een *française*. Die werd tijdens het carnaval door iedereen in heel München gedanst en Georg en Sofie stonden tegenover een vreemde heer en een vreemde dame en zelfs een niet-gemaskerde man in rok. Ze liepen op elkaar toe en liepen van elkaar af en plotseling pakten de heren elkaar bij de hand alsof ze boerenjongens waren en namen de dames op de arm, en zij legden hun handen gewoon om de hals van die vreemde mannen, en die zwaaiden hen door de lucht en het was één en al gelach en zaligheid en geluk. Want daarmee, met die *française*, verdween voor zes weken van de tweeënvijftig met werk, ruzie, verdriet en chagrijn die het jaar telde, alle eenzaamheid op aarde, ook in München en ook in het jaar 1906. Later gingen ze verder naar een klein lokaal met houten tafels, waar arbeiders, kleine winkeliers en verkoopsters zaten. Een trok er zijn rokkostuum en vest uit, pakte een stuk roze crèpepapier, maakte daar een das van en liep zo rond om gekheid te maken met de mensen. En het werd niet verkeerd opgevat. Alleen Sofie glimlachte geforceerd en vond de hele situatie pijnlijk. Aan een tafel zat een braaf Noord-Duits, witblond studentje van een jaar of achttien in smoking sekt te drinken, midden tussen de arbeiders, die de een of andere doek omgebonden hadden, en de meisjes in hun spencers, en hij voelde zich net zo ongemakkelijk. Hij zat alleen aan die tafel, terwijl elders in het lokaal de mensen zo dicht mogelijk bij elkaar zaten.

‘Kom, dame Sofie,’ zei Georg. En hij stapte met haar in een huurrijtuig en noemde de naam van haar pension. Sofie was moe en leunde tegen Georg aan. Zij dacht: als hij nu zijn adres had gezegd en haar gewoon had meegenomen, zou dat dan niet prettig zijn? Hij dacht hetzelfde, maar hij dacht: nee, profiteren van sekt en vermoeidheid, nee.

De nachtportier deed open en wachtte tot Georg vertrok. Sofie liep de trap op naar haar elegante slaapkamer. Georg bleef nog lang voor het mooie huis staan.